

Małek, Janusz

Z poszukiwań materiałów do historii Prus w Skandynawii

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 515-525

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ MAŁĘK

Z POSZUKIWAŃ MATERIAŁÓW DO HISTORII PRUS W SKANDYNAWII

1. WSTĘP

W roku akademickim 1966/67 przebywałem na uniwersytecie w Oslo jako stypendysta rządu norweskiego na podstawie umowy kulturalnej polsko-norweskiej. Odwiedziłem wówczas archiwa i biblioteki Skandynawii, zwracając szczególną uwagę na *Prussica* i w pewnej mierze na *Polonica*. W Szwecji odwiedziłem Sztokholm (Riksarkivet, Kungliga Biblioteket), Uppsalę (Carolina Rediviva), Lund i Göteborg (biblioteki uniwersyteckie); w Danii — Kopenhagę (Riksarkivet) i Aarhus (biblioteka uniwersytecka); w Norwegii — Oslo (Riksarkivet, biblioteka uniwersytecka), Bergen (archiwum miejskie, biblioteka uniwersytecka).

Niestety, ze względów czasowych i finansowych nie mogłem przeprowadzić dłuższych badań w archiwach i bibliotekach Szwecji. Badania w Szwecji i Danii (5 wyjazdów) objęły okres tylko 3 tygodni. Z tych też względów w Sztokholmie zabrakło mi czasu na pracę w Kammerarkivet, w Uppsali na przejrzanie wszystkich rękopisów i biblioteki Kopernika. Nie byłem w Linköping (korzystałem tylko z katalogu rękopisów znajdującego się w bibliotece uniwersyteckiej w Lund). W Kopenhadze nie miałem czasu na Bibliotekę Królewską, chociaż według zapewnień pana cand. mag. Jörgena Steen Jensen na nie ma tam nic poważniejszego w dziale rękopisów do dziejów Prus.

Następnie, co prawda byłem w Finlandii (sierpień 1967 r. — Kongres Historyków Nordyckich), niemniej ze względów finansowych nie mogłem pojechać do Turku (Aabo), gdzie są rękopisy pruskie. Obfity program Kongresu nie pozwolił na przeprowadzenie kwerendy w dziale rękopisów biblioteki uniwersyteckiej w Helsinkach. Wreszcie, jeśli chodzi o Norwęgii¹, to odnalezienie tu *Prussiców* jest rzeczą całkiem wyjątkową.

Zdając sobie sprawę z niekompletności niniejszej publikacji, uważam jednak, iż brak informacji odnośnie do tej tematyki wymaga od nas drukowania choćby niepełnych wyników.

W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować tym wszystkim, którzy pomagali mi w poszukiwaniach w archiwach i bibliotekach Skandynawii: p. riksarkivarowi dr Dagfinovi Mannsakerovi (Oslo, Riksarkivet), p. förste-arkivarowi Larsovi Hamre (Oslo, Riksarkivet), p. cand. philol. Annie Grecie

¹ W przygotowaniu znajduje się mój artykuł o archiwach Norwegii, który ma się ukazać w „Archeionie”.

Holm-Olsen (Oslo, biblioteka uniwersytecka), p. cand. philol. Ragnarowi Röed (Oslo, biblioteka uniwersytecka), p. doc. dr Knutowi Helle (Bergen), p. dyr. archiwum miejskiego Ragenwaldowi Samdahlowi (Bergen), p. förstearkivarowu doc. dr Olafowi Jägerskiöldowi (Sztokholm, Riksarkivet) i p. arkivarie Sörenowi Tommosowi (Sztokholm, Riksarkivet), pani dr Bohrn (Sztokholm, Kungliga Biblioteket), p. dr Adamowi Heymowskiemu (Sztokholm, Kungliga Biblioteket), p. prof. Józefowi Trypućce (Uppsala), p. L. Posten (Lund, biblioteka uniwersytecka, p. cand. mag. Hansowi Anderssonowi (Göteborg), p. dr L. Herlitzowi (Göteborg), p. cand. mag. Jörgenowi Steen Jensenowi (Kopenhaga), p. mgr Bogdanowi Wierzbie (Aarhus) i wielu innym, nie wymienionym tutaj z nazwiska.

2. ZABÓR ARCHIWALII NA WARMII PRZEZ SZWEDÓW

30 czerwca 1626 r. flotyła wojsk szwedzkich pod wodzą Gustawa Adolfa przeżeglowała przez Zalew Wiślany i zajęła Braniewo. Całą nieomalże bibliotekę jezuitów braniewskich wraz ze znaczną liczbą rękopisów odtransportowano do Szwecji². Dziś znaczna część tych rękopisów znajduje się w Uppsali (piszę o nich dalej)³. Już 1 lipca 1626 r. Szwedzi zajęli Frombork. Zabrano tutaj bibliotekę kapitulną, w tym księgozbiór Mikołaja Kopernika (dziś znaczna część jego książek w liczbie 35 z notami na marginesach skreślonych ręką Kopernika znajduje się w Uppsali)⁴. Zabrano też część archiwum kapitulnego⁵, z którego zachowały się po dzień dzisiejszy w Riksarkivet 4 teczki⁶. Materiały zawarte w tych teczkach nie przekraczają chronologicznie roku 1626, a więc pochodzą one wyłącznie z zaboru warmińskich bibliotek i archiwów w okresie wojny Gustawa Adolfa z Polską. Znaczna część archiwum kapitulnego warmińskiego, zawierająca materiały do 1621 r.⁷ wróciła ze Szwecji w latach 1798 i 1802. Część jednak zapewne spłonęła w czasie pożaru Sztokholmu w 1697 r., m. in. protokoły kapituły, a także, być może, część z pozostałości rękopiśmiennych Kopernika. Natomiast w 1648 r. część rękopisów pochodzących z Prus odesłano królowej Krystynie do Sztokholmu, która z kolei przekazała je do Rzymu⁸. W końcu trzeba dodać, iż wśród zrabowanych przez Szwedów bibliotek w Pelplinie, Oliwie i Dobrym Mieście mogły się znaleźć również rękopisy⁹.

W czasie najazdu szwedzkiego Karola X Gustawa na Polskę zrabowano przede wszystkim archiwum koronne¹⁰, choć mogły się tu znaleźć i *Prussica*, chociażby z Człuchowa¹¹.

W następnym najezdzie Karola XII na Polskę zabrano znaczną część biblioteki i archiwum biskupiego w Lidzbarku, które uniknęły spłądowania w poprzednich wojnach. Od jesieni 1703 r. do czerwca 1704 r. Lidzbark był kwaterą główną Karola XII. Zabrano wówczas do Szwecji 33 obrazy i 7 wo-

² O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten, en kulturhistorisk bibliografisk studie*, t. 1. Uppsala—Stockholm 1916, ss. 53 i n.

³ Zob. s. 17 i n.

⁴ O. Walde, op. cit., t. 1, ss. 72 i n.

⁵ Ibidem, ss. 80 i n.

⁶ Zob. s. 519.

⁷ F. Hipler, *Analecta Warmiensia*, Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands, Bd. 5, Braunsberg und Leipzig, s. 462.

⁸ O. Walde, op. cit., t. 1, ss. 104—105.

⁹ Ibidem, ss. 82, 87, 88.

¹⁰ Ibidem, s. 24.

¹¹ Ibidem, t. 2, Uppsala—Stockholm 1920, ss. 10—11.

zów książek i archiwalii, wśród nich korespondencję biskupów warmińskich. Ich losy były następujące: część zakupiła biblioteka książęca w Gotha, w 1772 r. 4 woluminy znalazły się w Szczecinie. Korespondencję dotyczącą spraw polskich bpa Jana Dantyszka zabrał do Polski w 1810 r. Feliks Bier-nacki (dziś przechowywana w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie). Część, bo 24 rękopisy podarował Karol Hermelin w 1767 r. uniwersytetowi w Aabo. Niestety, wiele z nich spłonęło tam w czasie pożaru w 1827 r., jest natomiast w Aabo (Turku) m. in. *Tractatus contra Cruciferos*. Część rozprzedano, m. in. w 1735 r. bibliotekę Hermelina, zawierającą *Warmiana*. Na przykład Erik Benzelius kupił *Acta cum Cruciferos* (są to akta dotyczące Krzyżaków w Prusach po roku 1427); on też zrobił odpisy listów biskupów warmińskich (dziś w Linköping). Część wreszcie, głównie korespondencja bpa Jana Dantyszka i nieliczne listy M. Kopernika spoczywają po dziś dzień w Uppsali¹². Sporo wreszcie zwrócono do archiwum królewskiego w latach 1798 i 1802^{12a}.

W końcu należy stwierdzić, iż nie w każdym wypadku można ustalić, w jakim okresie został konkretny rękopis zabrany z Warmii, czy w ogóle z Prus.

Ogólnie można jednak powiedzieć, iż rękopisy jezuitów z Braniewa i archiwum kapitulne z Fromborka zostały zabrane w 1626 r., *Prussica* zawarte w *Extranea* vol. 132—134¹³, mimo iż w inwentarzu szwedzkim zaliczono do zaboru z lat 1655—1660, w istocie pochodzą z 1626 r., gdyż chronologicznie nie przekraczają tej daty i wreszcie archiwum biskupie z Lidzbarka zostało zrabowane w latach 1703—1704.

3. DOTYCHCZASOWE POSZUKIWANIA MATERIAŁÓW DO HISTORII PRUS W SZWECJI

Początki naukowych poszukiwań w Szwecji wiążą się z nazwiskiem Leopolda Prowego¹⁴, rodem z Torunia, który w 1852 r. na koszt rządu pruskiego przeprowadził sześciotygodniowe poszukiwania w Szwecji, zwłaszcza pod kątem *Copernicanów*. Wyraził on pogląd, iż zbiorów *Warmianów* i w ogóle *Prussiców* w Szwecji nie należy ani przeceniać, ani nie doceniać¹⁵. Zbiory te nie znalazły się bowiem tylko w ręku państwa, lecz także w rękach generalów, czy też zgoda osób prywatnych. L. Prowe przypuszcza, iż nikłą spuściznę po Koperniku należy wiązać z faktem celowego wybrania tych materiałów przez kogoś w przeszłości. Mniemanie powyższe potwierdzałby fakt, iż również listy J. Dantyszka zostały zabrane z Rikssarkivet i przesyłane do Uppsali¹⁶. Czy więc spuścizna rękopiśmienna Kopernika była tak skromna, czy spłonęła ona w czasie pożaru Sztokholmu w 1697 r., czy też znikła, aby kiedyś się jeszcze odnaleźć?

W 23 lata później pracuje w Szwecji Maksymilian Curtze¹⁷, odnajdując noty pochodzące z ręki wielkiego astronoma. Ukoronowaniem poszukiwań w Szwecji odnośnie do spuścizny Kopernika były badania L. A. Birkenma-

¹² Cały ten fragment zob. O. Walde, op. cit., t. 2, ss. 179—187.

^{12a} F. Hippler, op. cit., s. 462.

¹³ Zob. s. 519.

¹⁴ L. Prowe, *Mitteilungen aus Schwedischen Archiven und Bibliotheken*, Berlin 1853.

¹⁵ Ibidem, s. 3.

¹⁶ Ibidem, s. 5.

¹⁷ M. Curtze, *Reliquiae Copernicanae*, Leipzig 1875.

jera¹⁸ w latach 1897, 1908 i 1911. Tymczasem w 1874 r. F. Hipler¹⁹ na podstawie pracy L. Prowego, oraz dzięki wypożyczeniom z Uppsali i Linköping, opisał szczegółowo szereg *Warmianów*.

Inny badacz warmiński, który odwiedził Szwecję, J. Kolberg²⁰, zajmował się zabiorem bibliotek warmińskich przez Szwedów, pomijając archiwalia.

Wreszcie kompleksowe badania nad zabiorem *Poloniców* przez Szwedów przeprowadziła w 1914 r. ekspedycja Akademii Umiejętności w składzie: E. Barwiński, J. Łoś, L. Birkenmajer i A. Birkenmajer, a ogłoszone przez ekspedycję sprawozdanie²¹ zawiera również wiele *Warmianów*. Autor wstępu do sprawozdania E. Barwiński²² sądził, iż nie było wywozu bibliotek i archiwów do Szwecji za Karola XII. Tymczasem O. Walde²⁴ dowodnie wykazał, iż właśnie w tym czasie zrabowano zbiory biblioteki lidzbarskiej. Tego samego zdania był też A. Birkenmajer²⁴.

Całą wiedzę o zdobyczach bibliotek i archiwali przez Szwedów podsumował cytowany już badacz szwedzki, O. Walde²⁵; obszernie omówienie tej pracy znajdujemy we wspomnianej już pracy A. Birkenmajera. Praca Waldego, dochodząca do 1000 stron, jest w dalszym ciągu podstawowym opracowaniem do wszelkich badań nad tą problematyką. Jest ona zbyt wąsko, jak dotąd, wykorzystywana przez naszą naukę z tych chyba przede wszystkim względów, iż napisana jest w języku szwedzkim, wciąż mało znanym wśród historyków i bibliofilów polskich.

Nowym krokiem w „podboju” materiałów do historii Prus w Szwecji była ekspedycja Polskiej Akademii Nauk w 1955 r. w składzie: prof. dr M. Małowist i kand. nauk A. Mączak, która przywoziła z Szwecji 100 000 klatek mikrofilmowych²⁶, w tym też materiały do historii Prus. Nowe informacje o poszukiwaniach głównie bibliotecznych, prowadzonych w latach 1938—1939, ogłosił przed paru laty Cz. Piłichowski²⁷. W 1959 r. K. Ślaski²⁸ przeprowadził poszukiwania źródeł do kontaktów naukowych polsko-szwedzkich.

¹⁸ L. A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, Kraków 1900; tenże, *Stromata Copernicana*, Kraków 1924.

¹⁹ F. Hipler, op. cit.

²⁰ J. Kolberg, *Die Inkunabeln aus ermländischen Besitz auf schwedischen Bibliotheken*, Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands, Bd. 18, ss. 94—137, tenże, *Bücher aus ermländischen Bibliotheken an Schweden*, Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands, Bd. 19, ss. 496—512.

²¹ E. Barwiński, L. Birkenmajer, J. Łoś, *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków 1911.

²² *Ibidem*, s. X.

²³ O. Walde, op. cit., t. 2, ss. 179 i n.

²⁴ A. Birkenmajer, *Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych — Ex libris*, zeszyt V, ss. 11—12.

²⁵ O. Walde, op. cit.

²⁶ A. Mączak, *Posiedzenie naukowego działu historii powszechnej Instytutu Historii PAN poświęcone wynikom przeprowadzonych w Szwecji poszukiwań źródłowych* (7 czerwca 1955), *Kwartalnik Historyczny*, t. 62, z. 6, 1955, s. 162; tenże, *Wyniki poszukiwań źródłowych dotyczących wojny polsko-szwedzkiej 1655—1660 dokonanych w Szwecji w 1955 r.*, *Przegląd Historyczny*, t. 47, z. 1, 1956, s. 127.

²⁷ Cz. Piłichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII—XVIII w.*, *Rocznik Gdański*, t. 16—18, 1958—1959, Gdańsk 1960, ss. 127—179; tenże, *Nieznane Polonica w bibliotekach szwedzkich*, Gdańsk 1962.

²⁸ K. Ślaski, *Wyniki poszukiwań źródłowych dotyczących kontaktów naukowych polsko-szwedzkich dokonanych w zbiorach szwedzkich w 1959 roku*, *Przegląd Historyczny*, t. 52, z. 4, Warszawa 1961, ss. 765—774.

O stosunkach naukowych szwedzko-polskich, z uwypukleniem sprawy zaboru archiwalii, pisał J. Małłek²⁹. Warte specjalnego podkreślenia są prace profesora uniwersytetu w Uppsali, J. Trypućki³⁰, dotyczące *Poloniców* bibliotecznych w Uppsali. Niemniej od czasów L. Prowego brak było na dobre szerszej informacji o materiałach do historii Prus w Szwecji.

4. MATERIAŁY DO HISTORII PRUS W SZWECJI

Sztokholm

A. Rikssarkivet

W dziale *Extranea IX Polen*³¹:

a) *Handlingar och brev* (akta i listy) znajdują się następujące materiały:

1. *Huvudserie* (główna seria) 1457—1699, syg. vol. 75.
2. *Riksdagshandlinger* (akta sejmowe) syg. vol. 77.
3. *Till Sverige under Karl X Gustavs krig förda polska arkiv tidigare förvarade i Oxenstiernska arkivet pa Tidö* (do Szwecji zabrano polskie archiwum podczas wojny Karola X Gustawa, przechowywane tymczasowo w archiwum Oxenstiernów w Tidö), syg. vol. 78—134.
4. *Interciperade brev — 1600 t.* (listy XVII-wieczne), syg. vol. 135.
5. *Avisor 1515—1614* (gazety) syg. vol. 145.
6. *Tryck* (druki) syg. vol. 145.
7. *Bihang: Ermland handlingar och brev. Kapitelarkivet i Ermland* (Dodatek: Warmińskie akta i listy. Archiwum Kapitulne warmińskie) syg. vol. 146—149.

Interesować nas tu będą tylko materiały dotyczące dziejów Prus. I tak w b. archiwum Oxenstierny, które od r. 1848 weszło w skład Rikssarkivet, mamy trzy teczki.

Vol. 132. Są tu: listy Adriana w Weiblingen, ks. Albrechta, akta komisji elbląskiej do negocjacji angielskich z września 1586 r.; *Scriptum contra Feudum Ducatus Prussiae pro Regno ac Reipub. Polona* (2 egz.), wypowiedzenia posłuszeństwa wielkiemu mistrzowi przez stany pruskie (1454), listy Kazimierza Jagiellończyka, przywilej Elbląga z 1457 r., jakieś nadanie ks. Albrechta. reces sejm u styczniowego 1566 r. w Królewcu, wyjątki zeznań nowych radców w procesie z 1566 r. w Królewcu, testament ks. Albrechta z 1569 r., list do margrabiego Jerzego Fryderyka, jakiś zestaw chronologiczny (?), długość podróży z Krigdorffu do Królewca z 1612 r. obliczona w milach, grawamina szlachty Prus Książęcych z 1615 r., jakieś materiały dotyczące sądu dworskiego.

Vol. 133. Są tu: akta dotyczące wyrębu lasów malborskich, których „zażywa” starosta sztumski w języku polskim (nie datowane), spis parafii na Małej i Dużej Żuławie, akta prusko-elektorskie z 1620 r., sporo akt dotyczących Prus Książęcych z 1621 r., *Catholicorum Ducatus Prussiae Grawamina* z 1621 r. (kilka pism) i *Protestatio* elektora Jerzego Wilhelma.

Vol. 134. Są tu: diariusz procesu nowych radców z 1566 r. oraz reces sejm u Prus Książęcych z 1621 r.

²⁹ J. Małłek, *Stosunki naukowe polsko-szwedzkie od XVI—XX w.*, Komunikaty Instytutu Bałtyckiego, Gdańsk, zeszyt trzeci, styczeń 1966, ss. 73—90. Zob. uzupełnienia do artykułu w recenzji K. Ślaskiego, Komunikaty Instytutu Bałtyckiego, Gdańsk, zeszyt czwarty, czerwiec 1966, ss. 106—108.

³⁰ M. in. J. Trypućko, *Polonica vetera upsalienia*, Uppsala 1958.

³¹ Inwentarz do *Extranea IX — Polen* wraz ze wstępem napisał Nils F. Holm.

Znaczną część materiałów zawartych w vol. 132—134 opisał L. Prowe³², jednak nie według ich zawartości, lecz wg układu rzeczowego. Pochodzą one niewątpliwie ze zbioru zrabowanego w wojnie 1626 r.

Z kolei przejdziemy do 4 teczek z archiwum kapitulnego we Fromborku, zabranych w 1626 r., których inwentarz sporządził w 1900 r. Lauritz Weibull³³.

Vol. 146. Są tu: *Ratio officij Custodia Ecclesie Warmiensiſ perceptorum et expositorum 1493—1563*, *Acta Baltharis Stockfiſch administratoris Episcopatus Warmiensiſ in absentia Luce episcopi 1503—1508*, rachunki kapituły warmińskiej z lat 1508—1568, list ks. Albrechta do kapituły warmińskiej z 1541 r., księga służb wojskowych (*Musterzettel*) z czasów Kromera po roku 1580 (w 2 egz.), wreszcie spis jezior w kameratach biskupstwa warmińskiego w języku polskim z końca XVI wieku.

Ratio officij..., *acta Stockfiſcha*, rachunki kapituły warmińskiej odnalazł L. Birkenmajer³⁴, o księdze służb wspomina L. Prowe³⁵; spis jezior nie był dotychczas znany. Rękopis ten wydrukowali niedawno: dr Jerzy Maciejewski (językoznawca) i dr Janusz Małłek (historyk) przy konsultacji specjalisty w zakresie nazewnictwa Gustawa Leydinga³⁶.

Vol. 147. Są tu: skarga kapituły warmińskiej przeciwko w. mistrzowi Albrechtowi z 1521 r., potwierdzenie nadania Prus przez Konrada Mazowieckiego przez papieża Grzegorza z 1226 r., przywileje warmińskie z lat 1320 i 1427, akta wizytacji Olsztyna z lat 1570, 1572, 1582, 1589, 1620 i inne.

Skargę kapituły warmińskiej przedrukował L. Prowe³⁷. Szczegółowy opis akt dotyczących Olsztyna, także u L. Prowego³⁸, za nim wiadomości te przedrukował F. Hipler³⁹.

Vol. 148. Są tu: list kapituły do króla polskiego z 22 lipca 1516 r., listy ks. Albrechta do kapituły warmińskiej (osobna teczka), listy biskupów warmińskich, papieży i królów polskich do kapituły warmińskiej. Dokładny opis dają L. Prowe⁴⁰ i F. Hipler⁴¹.

Vol. 149. Są tu: listy możnych z Prus Książęcych i Królewskich, także Braniewa oraz jakiś elaborat w języku polskim, którego autora dopatruje się archiwista w St. Hozjuszu. M. in. są: z 13 lutego 1562 r. list Jana Jakuba Erbruchsesa za Waldsburg, wójta Sambii (z siedzibą w Rybakach) do miasta Pieniężna, z 28 kwietnia 1568 r. list m. Muhlhausen do ks. Albrechta Fryderyka z 9 maja 1549, list Fabiana Cemy, kasztelana gdańskiego do ks. Albrechta, z 28 stycznia 1583 r. z Lidzbarka list J. Albrechta Eulenburga, Fryderyka Aulacka i Krzysztofa Dehle do margrabiego Jerzego Fryderyka. Teczka ta nie została opisana przez L. Prowego ani F. Hiplera.

Extranea vol. 146—149 zostały mikrofilmowane przez ekspedycję PAN-u w 1955 r. i jako negatywy znajdują się w zbiorach AGAD-u⁴², tak że stoją one do dyspozycji polskich badaczy.

³² L. Prowe, op. cit., ss. 39—40.

³³ L. Weibull, *Kapitelarkivet u. Ermland* (maszynopis), 1900.

³⁴ L. Birkenmajer, *Stromata Copernicana*, Kraków 1924, ss. 269—278, 282.

³⁵ L. Prowe, op. cit., s. 40.

³⁶ G. Leyding, J. Maciejewski, J. Małłek, *Spis jezior i stawów w komornictwach Warmii biskupiej z końca XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1968, nr 2, ss. 263—276.

³⁷ L. Prowe, op. cit., ss. 6—9.

³⁸ L. Prowe, op. cit., ss. 33—34.

³⁹ F. Hipler, op. cit., ss. 460—461.

⁴⁰ L. Prowe, op. cit., ss. 22—32.

⁴¹ F. Hipler, op. cit., ss. 458—460.

⁴² Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwów zagranicznych

Poza wyżej wymienionymi woluminami przejrzałem w Riksarkivet vol. 334—343 b z Skoklostersamlingen; i tak w vol. 341 odnalazł się koncept listu nieznanego nadawcy do księcia Albrechta, bez daty, w vol. 341 — koncept listu sędziów mazowieckich do księcia Albrechta w sprawie dziedziczenia Zakobielskich w powiecie nidzickim. Pozostałe materiały nie dotyczyły Prus. W dziale Livonica I nr 1—50⁴³ są listy z Inflant do księcia Albrechta z lat 1557, 1558, 1560.

B. Kungliga Biblioteket (Biblioteka Królewska).

Są tu następujące rękopisy dotyczące dziejów Prus:

1. *Chronik des Teutschen Ritter-Ordens in Preussen*, syg. D-1335. W latach 1852—1855 wypożyczono do Wiednia na życzenie zakonu krzyżackiego. Przebywający w tym czasie w Szwecji L. Prowe nie mógł z tego powodu rękopisu obejrzeć. W 1860 r. wypożyczono ten rękopis za pośrednictwem władz berlińskich Maxowi Toeppenowi⁴³, który ustalił, iż jest to starsza kronika wielkich mistrzów, dając równocześnie opis tego XV-wiecznego rękopisu.
2. *Preussische Chronik bis zum Jahre 1553*, syg. D-1337. Wg L. Prowego⁴⁶ jest to odpis kroniki wielkich mistrzów + kontynuacja, bez większej wartości.
3. *Beschreibung des Landtages*, Anno 1616 zu Königsberg. Syg. D-1341 + kontynuacja i dołączone akta. Odnotował: L. Prowe⁴⁷ i *Sprawozdanie PAU*⁴⁸.
4. *Preussens-historia förläsningar* (objaśnienia historii Prus do XVIII w. w języku szwedzkim), bez datowania rękopisu. Zapewne z XVIII wieku.
5. Sz. Grunau, *Preussische Chronik. Die 3 letzten Tractaten XXII, XXIII, XXIV (1525—29)*. Rękopis XVI-wieczny, zapewne odpis.
6. *Juris Culmensis, liber primus*, rękopis z XVI wieku.

Trzy ostatnie rękopisy dotąd nie były odnotowane.

W zakończeniu omawiania rękopisów Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie, chciałbym wspomnieć o złożonym tu niedawno maszynopisie dużej pracy hr. Raynholda Przeździeckiego pt. *Pologne et Suède. Relations dynastiques et diplomatiques è travers les siècles*. Part 1, ss. 586+83 ilustracje; Part 2, ss. 587—906 + ilustracje. Jest to historia stosunków szwedzko-polskich od Sygrydy po 1795 r. W pracy tej znajduje również odbicie tematyka historii Prus.

Uppsala (Carolina Rediviva)

1. Waiblingen, *Cronica von Ankunfft des Ritterlichen, Teutschen Ordens...*, Syg. H. 151. Fol. Dokładny opis daje L. Prowe⁴⁹.
2. *Deutsche Ordens Chronik*. Syg. H. 152. Jest to wyjątek z młodszej kroniki

opracowali B. Jagiełło i H. Karczowa, Warszawa 1965, ss. 38, 40. *Bihang Ermland: Handlingar och brev kapitelarkivet i Ermland* (akta kapituły warmińskiej, 1447—1620), syg. vol. 146—149.

⁴³ Inwentarz Ordensmästernasarkiv (archiwum mistrza inflanckiego) opracował J. Ax. Almquist w 1908 r.

⁴⁴ L. Prowe, op. cit., s. 43.

⁴⁵ *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 3, Leipzig 1866, ss. 520—521.

⁴⁶ L. Prowe, op. cit., s. 43.

⁴⁷ Ibidem, s. 43.

⁴⁸ *Sprawozdanie PAU*, s. 192, nr 336.

⁴⁹ L. Prowe, op. cit., ss. 48—49.

- wielkich mistrzów⁵⁰ z dodatkami wyliczającym zamki i miasta podległe Zakonowi. *Nu volget hernach die Beschreibung von Lyflandt Curlandt, Samaiten und Semigallen wie diese Lande durch die Schwertbrüder und Deutsche Ordens Herren zum Christlichen Glauben gebracht wurden.* 76 Kart. 4°. Ze Zbioru Rosenhanów.
3. Vöttcher („Bittander“), *Chronic des Landes Bruthenia, ietzund Preussenland*, 1609, syg. H. 153. Fol. Opis L. Prowe⁵¹. Dodajmy, że kronika posiada noty marginalne z geografii Prus w języku szwedzkim. W 1673 r. kronika była w posiadaniu Jana Rosenhane, później w rękach Andrzeja Menzeliusa.
 4. *Collectio epistolarum ad Johannem Dantiscum episcopum Varmiensem*, Vol. I. 1520—1538, Vol. II. 1539—1548, Fol. (włączając korespondencję hiszpańską z lat 1528—1538) Syg. H. 154, 155. Są tu 2 listy M. Kopernika do J. Dantyszka. Opis zbioru daje L. Prowe⁵², *Sprawozdanie PAU*⁵³, a bardziej szczegółowo F. Hipler⁵⁴. Ostatnio odnotował K. Ślaski⁵⁵. Mikrofilm tego zbioru posiada AGAD⁵⁶.
 5. *Preussische Landesordnungen 1526—1566*. Syg. H. 156. Fol. Rękopis odnotowuje *Sprawozdanie PAU*⁵⁷. Korzystali z niego Antoni Mączak i F. M. Wermter. Zawiera m. in. artykuły zjazdu w Lidzbarku z 1526 r., treść ordynacji krajowej z 1526 r., drukowaną ordynację krajową z 1529 r., pisma kapituły warmińskiej, akta dotyczące cechów Świętej Siekierki i Biskupca (?) z 1531 r., informacje dotyczące cen i wynagrodzeń. *Ordnung der Haushaltung uff Allenstein* z 1563 r., to samo odnośnie do Pieniężna; w końcu protestacje kraju i stanów Księstwa Pruskiego i Prus Królewskich.
 6. *Epistolae variorum ad episcopos Warmiae 1524*, syg. H. 157. Fol. Treść: 1) listy do biskupów: Kromera, Ferbera (1 list od Kopernika), Hozjusza, Rudnickiego, Lużańskiego; 2) listy do Jana Hozjusza i Jana Lemannusa; 3) listy od D. Chytraeusa (1595), C. Clusiusa (1577), J. Hallwisca (1531), Mikołaja Hunniusa, B. Reusnera i wielu innych; 4) list żelazny dla Jerzego i Baltazara Pakebuscha, wystawiony przez Jerzego Radziwiłła z 19 sierpnia 1583 r. w Rydze, oryginał z pieczęcią; 5) pełnomocnictwo dla Szymona Rudnickiego i Claudiusa Rango z 12 czerwca 1604 r., oryginał z pieczęcią; 6) akta dotyczące historii polsko-szwedzkiej w latach 1594, 1606, 1612, 1616 (kopie). O zbiorze tym pisze L. Prowe⁵⁸, wymieniając tylko część listów, oraz *Sprawozdanie PAU*⁵⁹.
 7. *Statuta ecclesiae Varmiensis*, Syg. H. 158, (wydane przez biskupa Marcina Kromera) z dodatkami z lat 1571, 1573, 1593 i 1600, ostatnie za kanclerza Jana Prenckiusa. Odnotowuje *Sprawozdanie PAU*⁶⁰.
 8. *Cronica des Landes Preussen colligirett durch Johannem Bretkium Pfarrerhenn zu Labiau Anno 1578 und 1579*, Syg. H. 159, Fol. Są to m. in. przy-

⁵⁰ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 5, ss. 43—144.

⁵¹ L. Prowe, op. cit., ss. 49—50.

⁵² Ibidem, s. 51.

⁵³ *Sprawozdanie PAU*, s. 185, nr 319.

⁵⁴ F. Hipler, op. cit., ss. 429—434.

⁵⁵ K. Ślaski, op. cit., s. 767.

⁵⁶ Katalog mikrofilmów..., s. 44. Rękopisy. Dział H. Zbiór Mikołaja Berga. Listy do Jana Dantyszka, materiały dotyczące biskupstwa warmińskiego i inne, 1526, syg. H. nr 154—156, AGAD, 546. kl.

⁵⁷ *Sprawozdanie PAU*, ss. 185—186, nr 322.

⁵⁸ L. Prowe, op. cit., s. 51.

⁵⁹ *Sprawozdanie PAU*, ss. 182—184, nr 317.

⁶⁰ Ibidem, s. 148, nr 243.

- wileje miasta Królewca i Akademii Królewieckiej, akt dotyczący zaopatrzenia obydwu biskupstw, testament księcia Albrechta, akt inwestytury Albrechta Fryderyka, pisma Mörlina przeciw D. Voitowi i replika oraz diariusz sejmu i procesu 1566 r. Rękopis zakupiono w 1815 r. od notariusza Berglinda. Opis u L. Prowego⁶¹.
9. *Culmisches Recht, mit etlichen den Landes und der Stadt Danzig Wiltkören*. Ręk. z XVI w. Syg. H. 160. Fol. Oprawa pergaminowa, z nazwiskiem Hagenskild Bielke A^o—1573. Zakupiono w 1815 r. od notariusza Berglinda.
 10. *Juris Culmensis... Cracoviae. A. D. 1598 mensa Mayo Gregorius Zamski scripsit et in pignus amoris d. Alexandro Prądzyski dedit + Compendium Sandow Krola Jegomości prawem koronnym na dwie części rozdzielone przez urodzonego Jana Łączyńskiego burgrabiego krakowskiego... za rozkazaniem Jego Królewskiej Mości zebrane*. Syg. H. 161. 4°. Jest to korektura pruska z 1598 r.
 11. *Pauli Collegium von Königreich Preussen. Statistische (politische) Beschreibung*. Syg. H. 162. 4°.

Natomiast w dziale: *Historiae Borussiae antiquae de Collegii Braunsbergensi* są następujące rękopisy jezuickie z Braniewa zabrane w 1626 r.:

1. *Decreta perpetua Praepositorum generalium Societatis Jesu*, 62 fol. 4°, Syg. H. 163.
2. *Ordo domesticus communis provinciae, confectus primum a parte Decio Striverio, provinciali Poloniae 1604, deinde iterum A: o 1624 revisus in variis collegiis a rectoribus cum suis consultoribus, et ad extremum a parte provinciali cum consultoribus provinciae*, 31 fol. 4°, syg. H. 164.
3. *Catalogus eorum qui nomina sua congregationi B. Virg. Mariae annuntiat. Brunsbergae dederunt ab anno 1579 ad a. 1623*, 20 fol. 4°, syg. H. 165.
4. *Matricula Congregationis Soc. Jesu Braunsbergensi inscriptorum annis 1602—1626*, fol. Syg. H. 166.
5. *Liber examinatum collegio Braunsbergensi adscriptorum a. 1596*. fol. Syg. H. 167.
6. *Catalogus (alphabeticus) eorum omnium qui nomina sua congregationis B. V. in Collegio Braunsbergensi Soc. Jesu dederunt. In dorso: Catalogus Jesuitarum*, 4°, Syg. H. 168.
7. *Liber rationum Collegii Braunsbergensis 1569—1585*. Fol., Syg. H. 169.
8. *Annales Congregationis B. Mariae Virginis in Collegio Braunsbergensi 1590—1615*, 4°; Syg. H. 170.

Z wyjątkiem rękopisu drugiego, Syg. H. 164, wymienione wszystkie w skróconym zapisie u L. Prowego⁶² i F. Hiplera⁶³ oraz w *Sprawozdaniu PAU*⁶⁴. Rękopis czwarty (Syg. H. 166), piąty (H. 167) i szósty (H. 168) opublikował G. Lühr⁶⁵. Na marginesie inwentarza dopisano, iż sporządzono mikrofilm Syg. I. 286 neg. zapewne dla K. Śląskiego ze wszystkich powyższych rękopisów.

Lund (biblioteka uniwersytecka)

Z Prussiców nie odnalazłem tu nic. Natomiast z Poloniców: *Sigismundi Augusti regis Poloniae literae ad diversos 1561—1568* (w języku polskim i po

⁶¹ L. Prowe, op. cit., s. 50.

⁶² L. Prowe, op. cit., s. 51.

⁶³ F. Hipler, op. cit., s. 124.

⁶⁴ *Sprawozdanie PAU*, ss. 149—150, nr 244—249 i s. 161, nr 265.

⁶⁵ G. Lühr, *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578—1579*, Königsberg 1925.

lacinie) syg. Hist. Ry. Rękopis ten odnotowało *Sprawozdanie PAU*⁶⁶ i K. Śląski⁶⁷.

Göteborg

Biblioteka uniwersytecka nie zawiera *Prussiców*.

5. MATERIAŁY DO HISTORII PRUS W DANII I NORWEGII Kopenhaga (Riksarkivet)

O zasobach archiwum państwowego w Kopenhadze jako podstawie do badań nad dziejami zlewiska Bałtyku ostatnio dobrze informuje Leon Koczy⁶⁸. Archiwum to posiada poza tym świetne drukowane inwentarze⁶⁹. Interesujące nas materiały do historii Prus znajdują się w Dziale Zagranicznym — *Tyske Kancellis Udenrigske Afeeling* (TKUA). Wymieńmy je kolejno:

1. *Preussen 1526—1539*. Listy ks. Albrechta do Fryderyka I i Christiana III. Syg. A. I, 1. Teczkę tę wykorzystał w swej dysertacji Amerykanin E. Ekman⁷⁰.
2. *Preussen 1540—1543*, listy księcia Albrechta do Christiana III. Syg. A. I, 2. Listy te są często szyfrowane, jednak szczęśliwie odczytane przez nadpisanie współcześnie.
3. *Preussen 1544—1558*; listy księcia Albrechta do Christiana III, Syg. A. I, 3.
4. *Preussen 1536—1538*; listy księcia Albrechta do Fryderyka II i dodatek z luźnymi listami księcia Albrechta do innych osób. Syg. A. I, 4.
5. Listy żony i córki księcia Albrechta, Syg. A. I, 5.
6. Luźne akta dotyczące stosunków Prus Książęcych i Polski w latach 1525—1643. Syg. A. III, 11. Są tu: a) układy Eryka brunswickiego z ks. Albrechtem z 18 maja 1525, odpisy; b) dekret cesarski z 1530 r. unieważniający układ krakowski 1525 roku; c) suplika mistrza zakonu krzyżackiego W. v. Kronberg z 3 czerwca 1532, odpis; d) suplika mistrza zakonu krzyżackiego W. v. Kronberg do stanów Rzeszy zebranych w Augsburgu z 23 stycznia 1548 r.; e) zaciąg 500 jeźdźców przez ks. Albrechta z 18 grudnia 1553 r.; f) list Fryderyka II duńskiego do margrabiego Jerzego Fryderyka, ks. w Prusach z 18 grudnia 1583 r.; g) dokumenty dotyczące wesela księcia w Prusach w 1594 r. (lista gości, są tu wymienione nazwiska 135 rodzin szlacheckich z Prus); h) drukowana księga przywilejów Prus Książęcych od Zygmunta Augusta po czasy Zygmunta III; i) skarga stanów Prus Książęcych przeciw Berendtowi v. Waldau z 1 września 1643 roku.

Materiały do historii Prus znajdują się jeszcze w tym dziale, lecz w relacjach posłów duńskich, Syg. B. 12, *Preussen, Gesamtrelationer 1556, 1564, 1566—67*. Są tu relacje posłów: A. O. Krampen, E. Krobbe i Jana Strube z 1556 r. oraz Eliasza Eisenberga z lat 1564 i 1566—67. Ten ostatni dołącza

⁶⁶ *Sprawozdanie PAU*, s. 186, nr 324.

⁶⁷ K. Śląski, op. cit., s. 767.

⁶⁸ L. Koczy, *Archiwum w Kopenhadze jako podstawa do polskich badań nad dziejami Bałtyku w XVI i XVII w.*, Antemurale IX, Roma 1965. Zob. też L. Koczy, *Akta polskie w archiwum państwowym w Kopenhadze*, *Archaeion*, IX, Warszawa 1931, ss. 36—39.

⁶⁹ *Tyske Kancelli I og dermed beslaegtede Institutioner*. Ved. J. Skargaard, Vejledende Arkivregistraturer, VII, København 1946, *Tyske Kancelli II*, Ved. A. G. Hassø og E. Kroman, Vejledende Arkivregistraturer, XI, København 1962.

⁷⁰ E. Ekman, *Albrecht of Prussia and the Northern Powers 1526—1536*. Diss. Los Angeles 1954.

sprawozdanie odnośnie do oskarżenia nowych radców w Prusach Książęcych z jesieni 1566 r.

Wszystkie te materiały w znacznym stopniu wykorzystała I. Grundermann w monografii ks. Doroty pruskiej⁷¹.

Oslo

Natomiast w Norwegii, w Bibliotece Szkoły Katedralnej w Oslo udało mi się zidentyfikować fragmenty rękopisu korektury pruskiej z 1598 r. pióra Mikołaja Niewieścińskiego, odnalezionej przez p. lektora F. Bie. W przygotowaniu znajduje się artykuł o tym interesującym rękopisie, nad którym pracuję wraz z p. F. Bie z Oslo, stąd też nie podaję tu dalszych szczegółów⁷².

⁷¹ I. Grundermann, *Herzogin Dorothea v. Preussen 1504—1547, Studien zur Geschichte Preussens*, Bd. 9. Köln und Berlin 1965.

⁷² Artykuł ma się ukazać w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” oraz w tłumaczeniu norweskim w „Historisk Tidsskrift”.